

Izvorni znanstveni članak

261.7

321.7:261.7

322

329.3:28

Pitanje demokracije u socijalnim dokumentima Crkve

STJEPAN BALOBAN*

Sažetak

Autor daje povijesni pregled odnosa katoličke Crkve prema demokraciji. Početna je teza, koju je formulirao papa Lav XIII. krajem 19. stoljeća, polazila od ekvidistance Crkve od različitih političkih režima, pod uvjetom da poštuju prava osobe, obitelji i Crkve. Pojam kršćanske demokracije izvorno označava pokret unutar Crkve, kojemu je cilj pomaganje puka i širenje vjere u novim prilikama. Daljnje se približavanje Crkve demokraciji zbiva u nazorima pape Pija XII. koji naglašava važnost političkog angažmana slobodnog i odgovornog pojedinca u demokraciji, a pojam naroda suprotstavlja pojmu bezlične mase. Za potpuno prihvaćanje demokracije u crkvenom nauku presudan je 2. vatikanski koncil (1962.—1965.) koji ustvrđuje komplementarnost sudjelovanja kršćana laika u crkvenoj i u političkoj zajednici. Potpuni intelektualni susret Crkve i demokracije svoje je najnovije obličje dobio u enciklici *Centesimus annus* Ivana Pavla II. (1991.), koja propast komunizma interpretira kao posljedicu nedostatka demokracije te ističe demokraciju kao najbolji mogući vladavinski sustav.

Budući da veoma opširnu i zahtjevnu temu: demokracija u socijalnim dokumentima Crkve treba predstaviti u vrlo kratkom vremenu, držim potrebnim iznijeti nekoliko uvodnih napomena.

1. Izuzetno je važno pojedine izričaje socijalnog nauka Crkve o demokraciji promatrati u povijesnom kontekstu dotičnog vremena, kako crkvenom tako i društvenom.

2. U odnosu između Crkve i demokracije, uz nerazumijevanje i neshvaćanje, bilježimo pozitivni povijesni razvoj, koji je potrebno odčitati u kontekstu našega vremena.

3. Za vrijeme u kojem živimo karakteristična je u govoru pojedinaca i grupa pojava "nerazumijevanja i nejasnoće pojmova". U našem vremenu kao da svi sve razumiju. Važno je biti u trendu, služiti se pojmovima i raspravljati o temama koje su aktualne i u modi. U takvoj situaciji, koja nije specifičum našega područja, važno je težiti jasnoći pojmova i tražiti bitni sadržaj.

* Stjepan Baloban, docent teologije na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu, na predmetima Društveni nauk Crkve i Moralna teologija.

4. Pojmovi o kojima se posebno ovdje raspravlja – demokracija i politika, ali i drugi pojmovi, kao što su istina, pravednost, sloboda, mir, savjest, odgovornost, obavijeni su velom nejasnoće.¹ Nije riječ o tome da prema različitim nazorima na svijet tumačimo spomenute pojmove i u tome se razilazimo. Radi se većinom o nesvjesnom, ali i površnom pristupu važnim pojmovima i pojavama našega vremena.

5. U grupu "nejasnih pojmova" ulazi: socijalni nauk Crkve, ali i odnos Crkve prema demokraciji i političkim događanjima.

6. Bez dobrog poznavanja socijalnog nauka Crkve veoma je riskantno donositi bilo pozitivne bilo negativne procjene o odnosu Crkve prema demokraciji.

7. Svjestan da za temeljitiji kritički pristup treba puno više vremena, pokušat ću više opisno pokazati razvoj odnosa Crkve i demokracije u socijalnim dokumentima Crkve.

Od međusobnog nepovjerenja i nerazumijevanja do obostrano korisnog susreta

Odnos službene Crkve i demokracije ima svoju dugu povijest. U 19. stoljeću osobito, a dijelom i u 20. stoljeću, bilježimo nerazumijevanja i sukobe.

Ovo izlaganje se ograničava na povijesno razdoblje od pape Lava XIII., od kraja 19. stoljeća, do najnovijih vremena. To je, naime, razdoblje u kojem Crkva objavljuje socijalne dokumente o problemima i pitanjima društvenoga i crkvenog života.

Papa Lav XIII. (20. 2. 1878.–20. 7. 1903.) uočio je problem velikih promjena u svijetu koje imaju odjeka i u Crkvi. On započinje proces približavanja Crkve svijetu koji se našao u vrtlogu povijesnih, ali ne uvijek pozitivnih promjena. Taj veliki papa stvorio je pretpostavke za nadvladavanje nerazumijevanja pa i sukoba demokracije i Crkve, postulirajući poznatu tezu "ekvidistance" Crkve od političkih režima, samo ako ovi poštuju prava osobe, obitelji i Crkve. Ta teorija, koja se temelji na "neutralnosti", pokazivala je već u svojim počecima mijenjanje perspektive². O tome govori i činjenica da je u kasnijim desetljećima, iako pod određenim uvjetima, demokracija mogla biti prihvaćena od katolika. Tako je u Italiji don Luigi Sturzo osnovao 1919. godine političku stranku (Partito popolare italiano)³. Je li slučajno da je iste godine u Hrvatskoj osnovana Hrvatska pučka stranka?

¹Usp. A. Ziegler, *Verantwortungssouveränität. Unternehmensethik heute*, Bayreuth, 1992., str. 12-13.

²Usp. G. Campanini, "Chiesa e democrazia", u: *Rivista di teologia morale*, XXIII (1991.), br. 3, str. 307-308.

³Prije poznatih političkih previranja u Italiji, krize političkih stranaka, Bartolomeo Sorge realno analizira ulogu demokracije u Italiji u ovom stoljeću. Izuzetno su zanimljive njegove prognoze o budućnosti demokracije u Italiji. U tom kontekstu značajno mjesto pridaje povratku idejama don Sturza i njegove

Od pape Lava XIII. do naših dana bilježimo nekoliko značajnih izričaja papa i 2. vatikanskog koncila, koji su u odnosu prema demokraciji svaki za sebe korak naprijed.

Odnos Crkve i demokracije u spomenutom razdoblju ima svoj pozitivni razvoj koji dostiže vrhunac u socijalnoj enciklici pape Ivana Pavla II. *Centesimus Annus* (1991)⁴. Spomenutom enciklikom ovaj pozitivni razvoj se može držati završenim s izričitim priznanjem demokracije kao najboljeg oblika vladavine. Tako je na liniji učiteljstva Crkve nadvladana teorija "ekvidistance".

Slijede najznačajniji momenti u službenom socijalnom nauku Crkve, koji naznačuju pozitivne pomake u odnosu Crkve i demokracije.

Papa Lav XIII.

Velika je zasluga Lava XIII. u tome što želi ući u dijalog s modernim svijetom.⁵ To se osobito odnosi na njegovu najpoznatiju socijalnu encikliku *Rerum Novarum* (1891. god.), koja je ujedno i stožerna enciklika socijalnog učenja Crkve.

U dva dokumenta govori o demokraciji. Najprije, ukratko u enciklici *Libertas praestantissimum* – o ljudskoj slobodi (20. VI. 1888.). U kontekstu svojeg razmišljanja i shvaćanja slobode na kraju enciklike govori o vladama demokratskog tipa, ali koje čuvaju katoličku nauku o porijeklu i upotrebi moći.

Nije zabranjeno, kaže papa, "davati prednost umjerenim vladama demokratskog oblika, uzevši u obzir katolički nauk o porijeklu i izvršavanju javne vlasti". "Crkva ne odbacuje nijedan od oblika vlasti ako su po sebi sposobni promicati dobro građana".⁶

Drugi dokument pape Lava XIII., enciklika *Graves de communi*, o kršćanskoj demokraciji (18. I. 1901.)⁷ za našu je temu veoma zanimljiv po naslovu, ali ne toliko po sadržaju. Potkraj 19. i na prijelazu u 20. stoljeće u Crkvi se razvijao pokret pomaganja puku. Nazivi tog pokreta: kršćanski socijalizam, kršćanska pučka akcija, kršćanska demokracija bili su različito

Partito popolare italiano, usp. B. Sorge, *Cattolici e politica*, Roma, 1991., str. 11-29, 237-299.

⁴Usp. Ivan Pavao II., *Stota godina. Centesimus annus*, (Koncil 5), Zagreb, 1991. U nastavku upotrebljava se za *Centesimus annus* skraćenica CA.

⁵Usp. M. Valković, *Uvod*, u: M. Valković (uredio i uvod napisao), *Socijalni dokumenti Crkve. Sto godina katoličkoga socijalnog nauka* (Koncil 3), Zagreb, 1991., str. VIII-XII. U ovoj knjizi, koja je na hrvatskom jeziku objelodanjena prigodom stote obljetnice prve socijalne enciklike *Rerum Novarum*, naći ćemo sve važnije socijalne dokumente Katoličke crkve.

⁶Leone XIII., *Lettera enciclica "Libertas" sulla liberta umana*, u: R. Spiazzi (a cura), *I documenti sociali della Chiesa da Pio IX a Giovanni Paolo II* (vol. I: dal 1864 al 1965), Milano, 1988. (2), br. 23, str. 90.

⁷Usp. *Katolički List*, 52 (1901.), str. 57-59 i 69-71.

tumačeni. Lav XIII. u ovoj enciklici želi protumačiti naziv i sadržaj toga pokreta u Crkvi. Opredjeljuje se za naziv kršćanska demokracija koja se razlikuje od socijalne demokracije (socijalista).

Naziv kršćanska demokracija odnosi se na pokret unutar Crkve, kojemu je cilj organizirano širenje vjere u novim prilikama. Kršćanska demokracija stoji na načelima vjere i ne odnosi se na političke ideje i zadaće. Ona ostaje izvan političkih partija i vlada. Ovako shvaćena kršćanska demokracija je tipično crkveni pokret. Upravo zato što je papa Lav XIII. pokrenuo, dao impulse, otvorio neke nove perspektive možemo reći da je opravdano to što papa Lav IX. Lavovu encikliku *Rerum Novarum* (1891.) naziva *Velikom poveljom (Magna Charta)*. Pio XI. kaže da je Lavova enciklika "tijekom vremena malo-pomalo postala *Magna Charta* na kojoj treba počivati čitava kršćanska djelatnost na socijalnom području kao na svom temelju".⁸

Papa Pio XII.

Pio XII. je prvi papa koji opširnije govori o demokraciji i to u "Radio-poruci" za Božić (24. prosinca 1944.).⁹ To je glasoviti govor o demokraciji kao društvenom modelu. Papa kaže kako skrb Crkve nije toliko usmjerena na vanjsko ustrojstvo i izvanjsku organizaciju demokracije, koje ovise o težnjama svojstvenim pojedinom narodu, nego na čovjeka kao čovjeka u demokraciji koji ne može biti objekt i pasivan element društvenog života, nego subjekt, temelj i svrha. Naglasak se stavlja na obilježja ljudi koji žive u demokraciji i na one koji u demokraciji vrše javnu vlast. Razlikuje se narod od mase. Masa je "glavni neprijatelj prave demokracije i njezina ideala slobode i jednakosti. U narodu dostojnom tog imena građanin je svjestan svoje ličnosti, svojih dužnosti i svojih prava, vlastite slobode spojene s poštovanjem slobode i dostojanstva drugih".¹⁰

Ovo je govor o demokraciji u duhu tradicije Crkve. Jedan od najvećih poznavatelja i širitelja društvenog nauka Crkve Oswald von Nell-Breuning reći će da je taj govor Pija XII. "zrcalo za nosioce moći i odgovornosti u demokraciji".¹¹

⁸Pio XI., *Quadragesimo anno. Enciklika*, u: M. Valković (uredio i uvod napisao), *Socijalni dokumenti Crkve. Stota godina katoličkoga socijalnog nauka* (Koncil 3), Zagreb, 1991., br. 39, str. 41

⁹Usp. Pio XII., "Radio-poruka. Upućena cijelom svijetu na badnjak, 24. prosinca 1944.", u: M. Valković, isto, str. 91-105.

¹⁰Isto, str. 95.

¹¹O. von Nell-Breuning, *Einführung*, u: O. von Nell-Breuning, *Texte zur katholischen Soziallehre*, Kevelaer 1989. (7), str. 12; usp. M. Valković, isto, str. XVII.

Drugi vatikanski koncil - *Gaudium et Spes*

Daljnji prijelomni trenutak u odnosu Crkve i demokracije je 2. vatikanski koncil (1962. – 65.). Tu se zbio stvarni preokret Crkve prema shvaćanju demokracije.

Za razumijevanje odnosa prema demokraciji najvažnija je *Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu - Gaudium et spes*¹². U tom dokumentu 2. vatikanskog sabora mijenja se odnos Crkve prema svijetu. To rada novim odnosima prema društvu općenito, prema gospodarstvu i prema politici. Upravo u dijelu koji govori o odnosu prema politici (Život političke zajednice, *GS*, br. 73 – 76) susrećemo promjenu perspektive prema demokraciji, iako se ne spominje pojam demokracija.

Stalno raste poštovanje prema ljudima koji imaju drukčije mišljenje ili ispovijedaju drugu vjeru... osuđuju se oblici političkog uređenja koji sprečavaju građansku vjersku slobodu (usp. *GS*, br. 73).

Političkoj zajednici, koja postoji radi općeg dobra, potrebna je vlast kao "moralna sila, koja se oslanja na slobodu i na svijest odgovornosti" (*GS*, br. 74).

Crkva se nikada ne podudara s političkom zajednicom. "Politička zajednica i Crkva su, svaka na svom području, neovisne jedna o drugoj i autonomne" (*GS*, br. 76). Da bi obadviije mogle služiti osobnom i društvenom pozivu svih ljudi, potrebna je zdrava suradnja. Crkva, međutim, ne stavlja nadu u povlastice što joj ih pruža građanska vlast, a odreći će se "korištenja nekih zakonito stečenih prava kad se ustanovi da bi se njihovim korištenjem mogla dovesti u sumnju iskrenost njezina svjedočanstva ili ako nove prilike traže drugo uređenje" (*GS*, br. 76). Ali, Crkva ističe svoje pravo da "uvijek i svugdje s istinskom slobodom propovijeda vjeru, naučava svoj socijalni nauk, da nesmetano vrši svoju službu među ljudima te da izriče moralni sud, pa i o stvarima koje se odnose na politički poredak, kada to traže temeljna prava ljudske osobe ili spas duša, upotrebljavajući sva i samo takva sredstva koja su u skladu s evanđeljem i s dobrom svijtu, već prema različitosti vremena i situacije" (*GS*, br. 76).

Nakon te promjene perspektive i na liniji 2. vatikanskog koncila slijede kasniji socijalni dokumenti Crkve.

Pavao VI.

Jedan od najznačajnijih postkoncilskih dokumenata je Apostolsko pismo *Octogesima adveniēns* (14. svibnja 1971) prigodom 80. obljetnice enciklike *Rerum Novarum*¹³. To je dokument u kojem Pavao VI. upotrebljava pojam demokracije i, što je puno važnije, upušta se u razmišljanje i tu-

¹²Usp. Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu, *Gaudium et Spes*, u: II. Vatikanski koncil, *Dokumenti - latinski i hrvatski*, Zagreb 1970., str. 619-768. Dokument se dalje citira kraticom *GS*.

¹³Usp. Pavao VI., *Octogesima Adveniēns*, u: M. Valković, *isto*, str. 363-389. Dokument se dalje citira kao *OA*.

mačenje demokracije u novoj perspektivi. Papa u prvom dijelu dokumenta govori o brojnim problemima današnjeg društva. Nabroja neke: urbanizam, mladi, položaj žene, radnici, diskriminacija, pitanje izbjeglica, sredstva društvenog priopćavanja, prirodni okoliš. Svjestan je da ne može dati recepte za rješavanje tih problema. Ljudi trebaju odgovorno razmišljati o traženju rješenja. Sto to konkretno znači, vidimo u drugom dijelu dokumenta: Temeljne težnje i misaone struje. Temeljna težnja ili zahtjev glasi: ljudi žele da ih se ozbiljno uzme u obzir, da sudjeluju u razgovoru i da preuzmu odgovornost. Odgovarajući toj temeljnoj težnji, Pavao VI. se zauzima "za mnoge ljude u začuđujućoj mjeri, za 'demokraciju', ne samo na političkom području, nego više ili manje na svim područjima života"¹⁴.

Dvojaka težnja prema jednakosti i sudjelovanju usmjerena je "ka promicanju demokratskog tipa društva... Kršćanin je obavezan sudjelovati u tom traženju, u organiziranju i u životu političkog društva" (OA, br. 24).

Ali kršćanin "koji je spreman živjeti svoju vjeru u političkoj akciji, shvaćenoj kao služenju, ne može bez proturječja sa samim sobom prionuti uz ideološke sustave koji se korjenito ili u bitnim pitanjima suprotstavljaju njegovoj vjeri i poimanju čovjeka" (OA, br. 26). Na političkom i društvenom polju valja uspostaviti i ojačati razumno sudjelovanje u odgovornostima i odlukama. "Da bi se stvorila protuteža naletu tehnokracije, valja iznaći oblike moderne demokracije" (OA, br. 47).

Papa Ivan Pavao II.

S papom Ivanom Pavlom II. događa se potpuni susret Crkve i demokracije, i to u dokumentu *Centesimus Annus* (1991.). I prije toga, u socijalnom dokumentu *Sollicitudo rei socialis* (1987. god.) Papa govori o demokratskom poretku, u kojemu svi surađuju. Silno želimo, naglašava Papa, "da se takav proces širi i učvršćuje..."¹⁵.

Priznavanje i potvrda demokracije kao povlaštenog oblika vladavine, događa se u *Centesimus Annus* na tri razine¹⁶: a) kriza i raspad bivših komunističkih zemalja srednje i istočne Europe predstavljena je kao nedostatak demokracije; b) enciklika se zauzima za onaj sustav demokracije koji omogućuje široko sudjelovanje građana u donošenju političkih odluka, te jamči onima koji nisu na vlasti (podanicima) "mogućnost da biraju i nadziru vlastite vladare, tj. da ih zamijene na miran način kada to bude prikladno" (CA, br. 46) demokracija je takav oblik vladanja koji omogućuje slobodno izražavanje volje građana; c) u perspektivi Ivana Pavla II. demokracija se pokazuje kao najbolji mogući sustav vladanja ukoliko garantira pravednu slobodu poduzetništva i potiče gospodarski i socijalni razvoj (usp. CA, br. 32).

¹⁴O. von Nell-Breuning, isto, str. 22.

¹⁵Ivan Pavao II., *Sollicitudo rei socialis. Socijalna skrb*, u: M. Valković, isto, br. 44, str. 619.

¹⁶Usp. G. Campanini, isto, str. 307-311.

Uz očito pozitivno vrednovanje demokracije u enciklici *Centesimus Annus* vidljive su i kritičke opaske prema nekim oblicima demokracije. Tako enciklika upozorava protiv onih tendencija koje nastoje demokratske institucije odvojiti od "istine o čovjeku", koja utemeljuje i daje stvarni legitimitet demokraciji. Ideje i uvjerenja mogu se "lako instrumentalizirati u svrhe moći ako ne postoji nikakva posljednja istina koja vodi i usmjeruje političku akciju. Demokracija bez načela lako se pretvara u otvoreni ili skriveni totalitarizam, kako to pokazuje povijest" (CA, br. 46).

Dijelovi koje *Centesimus Annus* posvećuje demokraciji mogu se shvatiti kao snažan apel za ponovno uspostavljanje dubokog smisla demokracije na osnovu temeljnih vrednota, osobito na osnovu "transcendentnog dostojanstva čovjeka" (usp. CA, br. 46).

Riječ je o pravoj demokraciji koja se temelji na bitnim vrednotama koje su ukorijenjene u evanđelju, ali nisu isključivo baština vjernika.¹⁷

Shvaćanje i odnos prema vrednotama izuzetno je važno u demokraciji. *Centesimus Annus* ne prihvaća "neutralnost" prema vrednotama. Ivan Pavao II. veoma jasno tvrdi da u temeljima demokratskog sustava stoji i mora stajati "objektivni kriterij dobra i zla" (CA, br. 45), tj. istina o čovjeku.

U kojoj se mjeri demokracija treba suočiti s istinom? To pitanje se u našoj ratnoj i poratnoj situaciji čini aktualnim. To je pitanje na kojem se u demokraciji sučeljuju vjernici i svi javni djelatnici drugih uvjerenja. Papa zauzima jasnu poziciju kada kaže: "... u svijetu bez istine sloboda gubi svoju vrijednost, te se čovjek izlaže nasilju, strasti i otvorenim ili skrivenim uvjetovanostima" (CA, br. 46).

Spontano se na ovom mjestu nameće pitanje o postupanju "demokratskih" zemalja svijeta prema rješavanju krize na području bivše Jugoslavije. Sa Zapada iz "demokratskog svijeta" dolaze nam upute o tome kako provesti demokraciju, dolaze nam prijekori o nedemokratskim postupcima. Kao da Zapad posjeduje neke recepte koje je potrebno samo primijeniti. Istovremeno taj Zapad, te demokratske zemlje imaju u vlastitim zemljama demokratskih problema: manjine, stranci, nezaposleni. Kao da za demokraciju vrijede dvostruka pravila: jedna u vlastitoj zemlji (u kojoj se rješavaju problemi manjina, stranaca itd.), a druga za odnose prema drugim zemljama i narodima.

Umjesto zaključka

Pitanje odnosa prema istini u demokraciji temeljni je problem koji će najvjerojatnije dominirati u novoj epohi odnosa kršćanstva i demokracije, Crkve i demokracije.

Nakon vremenskog razdoblja neshvaćanja i obojanih optužbi, nakon što je prošlo dugo razdoblje totalitarnih režima koji su dominirali u 20. stoljeću, za socijalni nauk Crkve danas više nije temeljno pitanje: je li

¹⁷U *Centesimus Annus*, ali već i prije u *Gaudium et Spes* nadvladan je stari model "kršćanske države".

demokracija potrebna? Najvažnije pitanje glasi: kako ostvariti demokraciju koja će na najbolji način štiti čovjeka i njegova prava?

Ovo vrijeme je izazov i za kršćane. Oni trebaju ono što je u socijalnom nauku formulirano u teoriji, osobito odnos prema vrednotama, prenositi u društvene institucije i praksu vladanja. Tu će uvijek biti napetosti i nesporazuma. U onom trenutku kad politika zaboravi "istinu o čovjeku", riskira da se pretvori u puko izvršavanje moći i sile, u prakticanje interesa. U tom slučaju čovjek ostaje negdje po strani, manje važan ili nevažan. Mjesto čovjeka, i to čovjeka kao ljudske osobe, u demokraciji je uvijek u središtu.

Nisu li velike demokracije Zapada u ovom okrutnom i nametnutom ratu zakazale upravo u odnosu prema istini, a njihove politike se nemoćno sakrile iza interesa i često puta neshvatljivog kalkuliranja?

Stjepan Balaban

DEMOCRACY IN THE ECCLESIASTICAL SOCIAL DOCUMENTS

Summary

The author outlines a historical review of the Church's attitude towards democracy. The initial stance, as formulated by pope Leo XIII at the end of the 19th century, was based on the equidistance of the Church from various political regimes, on condition they respect individual rights, family and the Church. The term Christian democracy primarily denoted a drift within the ranks of the clergy whose goal was helping people and proselytizing under the new circumstances. Further confluence between the Church and democracy occurred during the papacy of Pio XII who emphasized the importance of the political involvement of a free and responsible individual in a democracy and who endorsed the concept of a people as opposed to anonymous masses. The complete acceptance of democracy by the Church occurred during the II Vatican Council (1962—1965) when it gave its blessing to the involvement of Christian laity in the roles of religious and political activists. The latest convergence of the Church and democracy was embodied in the encyclical *Centesimus annus* by John Paul II (1991) in which the demise of communism is attributed to the lack of democracy and in which democracy is singled out as the best form of government.